4. A Föld települései

Rövid földrajz tananyag

Összeállította: Kéri András földrajz vezetőtanár

A települések az emberek lakó- és munkahelyének térbeli együttesei, a kultúra maradandó, látható elemei. A növénytermesztés elterjedésével a neolitikumban az emberiség letelepedett, és állandó településeket hozott létre.
A **nomád, mozgékony települések** ma csak a Föld vándorló állattenyésztéssel foglalkozó vidékein jellemzők, mint Belső-Ázsiában, a Szahara peremvidékén, vagy a sarkköri övben. Ilyen egy mongol jurtatábor vagy a lapp rénszarvastenyésztők sátortábora.

Az állandó települések csoportosítása:

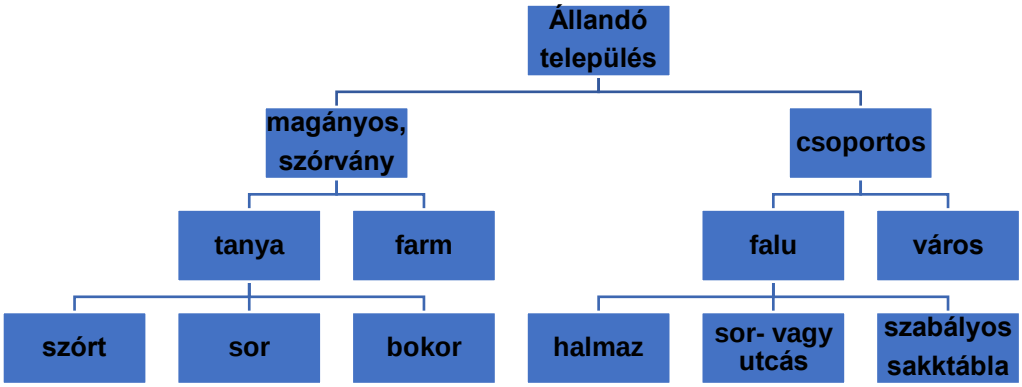

A szórványtelepülések

A legkisebb állandó települések a magányos települések, a szórványok, ez lehet egy gátőrház, szanatórium, de a leggyakoribbak a mezőgazdasági szórványtelepülések, a **tanyák** és a **farmok**. A **farmok** korszerű családi árutermelő nagybirtokok központjai, Amerikában, Dél-Afrikában és Ausztráliában jellemzők.
A **tanyák** európai képződmények, szintén a mezőgazdasági művelés színterei. **Hazánkban** a tanyák kialakulása a török hódoltsághoz, majd a folyószabályozásokhoz és a homoki szőlőműveléshez köthető. A tanyák csoportosítása alaprajzuk szerint történik. A szórt tanyák a Duna-Tisza közén, a sortanyák a Tiszántúlon, a bokortanyák a Nyírségben jellegzetesek. Napjainkban a tanyák a mezőgazdasági szerep mellet lakó, hobbi és üdülő funkciót töltenek be. Közigazgatásilag külterületként egy közeli városhoz tartoznak.

Tanyatípusok alaprajz szerint:

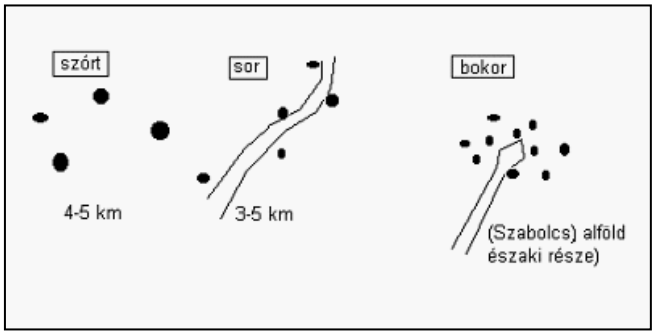

A falu az emberiség legősibb és legelterjedtebb településformája

- A falvak a mezőgazdasági termelés kezdetén – a neolit korban – jöttek létre, és az ipari forradalomig a világnépesség nagyobbik része falvakban élt. Ma a falusi népesség nagy száma Ázsiában és Afrikában jellemző
- Elsősorban mezőgazdasági funkciójuk volt, de mára ez megváltozott ➔ ipari-, szolgáltató-, üdülőfalvak stb.

A falusi települések típusai

Méret szerinti csoportosítás:

- Törpefalvak: 100-500 fő. Közép- és Ny-Európa.
- Kisfalvak: 500-2 000 fő. Közép- és Ny-Európa.
- Nagyfalvak: 2 000-10 000 fő. Kelet- és Dél-Európa, Afrika, Latin-Amerika.
- Óriásfalvak: 10 000-40 000 fő. Kelet-Ázsia.

Falutípusok alaprajz szerint:

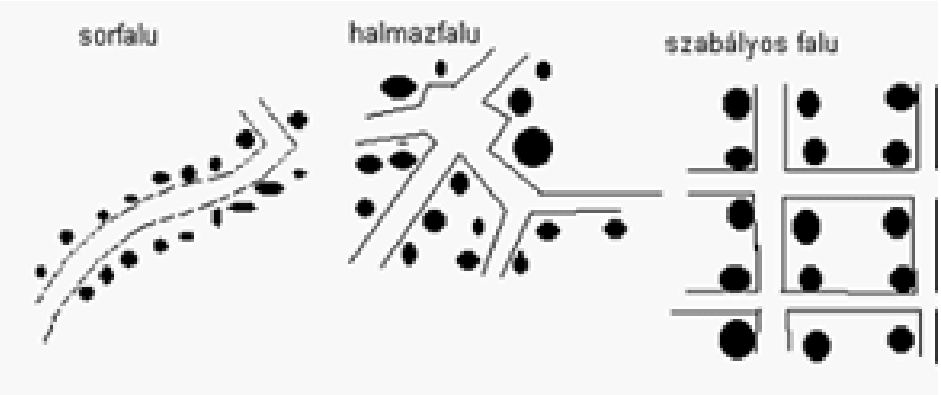

A városok időben és térben

- Az első városok Kr.e. 4000 körül jöttek létre az ókori Mezopotámia területén.
- Kezdetben a városok is döntően a mezőgazdasági termelésből éltek, később alakult ki a városok igazgatási, vallási, kereskedelmi szerepköre.
- A városfejlődés az ipari forradalom nyomán vett nagy lendületet, nagymértékben fejlődtek a régi városok és újak is kialakultak.
- A városok fejlődésével párhuzamosan a városi népesség száma is nőtt, elsősorban a XX. század eleje óta. Ma a világnépesség 46%-a városokban él.

Városodás és városiasodás

Városodás: a városok számának és méretének, valamint a városi népesség számának és arányának növekedése.
Az ipari forradalom óta jelentős mértékű folyamat, máig tart. A fejlődő országok népességének csak 6-7%-a, a fejlett országok népességének 70-80%-a városlakó. (Belgium, Kuvait 97%)
Megfigyelhető a túlzsúfolt nagyvárosokból a vidékre költözés folyamata is, a dezurbanizáció, az "ellenvárosodás".

Városiasodás: a falusi települések átalakulása, melynek során hasonlítani kezdenek a városokhoz mind külsőleg (építkezés, gazdasági tevékenység, szolgáltatások), mind az életmód (fogyasztás, kulturális szokások) tekintetében.

A városok számának növekedését és a városi életforma terjedését együttesen **urbanizációnak** nevezzük.

A városalapításban szerepet játszó természeti és társadalmi tényezők

A nagy múltú városok létrejöttében szinte mindenhol megtalálható a természeti környezet valamilyen előnyös sajátossága. Így pl. **jól védhető magaslatokra** épült Athén vagy Buda, szigetekre Szingapúr vagy Velence. Ugyancsak védelmi célokat szolgált egy **félszigetre település** (San Francisco, Bombay) vagy egy **öblök belső zugaiba** (Oslo, Tokió). A hajóval való megközelítést szolgálta a t**ölcsértorkolatokba** település pl. London vagy Hamburg esetében. Vonzó lehetett a bővizű, melegvizű **források** megléte (Óbuda). Kereskedelmi előnyöket jelentett a **folyami átkelők**, gázlók mellé település (Frankfurt, Pest), valamint az **eltérő jellegű tájak találkozása** (az úgynevezett vásárvonal) mentén létrejött vásárvárosok (Hatvan, Gyöngyös, Eger).
Később, az ipari forradalom után a **nyersanyag lelőhelyek** is fontosak voltak az ipari városok létrejöttében. **Budapest** példáján azt is láthatjuk, hogy a nagyvárosok esetében **több tényező is** szerepet játszott, abban, miért pont ott jöttek létre.

A városodás dinamikája: taszítás és vonzás

A városodást két irányból fellépő gazdasági és társadalmi erő fokozta.

1. A falusi térségekben megjelenő „taszítóerők”:

- földhiány
- gépesítés ➔ csökkenő munkaerőigény
- a fejletlen társadalmakban élelmiszerhiány, társadalmi konfliktusok, háborúk, stb.

2. A városokban felerősödő „vonzóerők”:

- ipar munkaerőigénye,
- magasabb jövedelem,
- városi életmód,

Az urbanizáció hulláma az Egyenlítő felé vonul. A városodási folyamat az északi és déli szélesség 30° között a legintenzívebb, ezzel szemben a mérsékelt övben csillapodik.
A **fejlődő térségekben** a falvakból városokba özönlők száma többszörösen felülmúlja a kínálkozó munkalehetőségeket, így ezekben a nagyvárosokban a legutóbbi évtizedek tízszeres népességnövekedésének velejárói a városperemi **nyomornegyedek, bádog- és viskóvárosok.**

A városok csoportosítása

Népességszám alapján (hazánkban):

kisváros < 20 ezer fő pl. Pomáz, Budaörs

középváros 20 ezer – 100 ezer fő között pl. Sopron, Veszprém, Érd

nagyváros 100 ezer és 1 millió pl. Debrecen, Szeged

világváros (metropolisz) 1 millió felett pl Budapest, Bécs

óriásváros (megapolisz) 10 millió felett pl. New York, Sanghaj

Gazdasági tevékenység alapján

ipari város: Dunaújváros, Ajka

bányaváros: Dorog, Kiruna (Svédország)

vásárváros: Gyöngyös, Hannover

fesztiválváros: Salzburg, Szeged

egyetemi város: Oxford, Cambridge, Debrecen

üdülőváros: Balatonfüred, Nizza

technopolis: az élenjáró kutatás-fejlesztés céljából létrehozott városok Japán, USA (Szilícium-völgy) Franciaország (Sophia Antipolis)

A városszerkezet

A városok mai szerkezete hosszú fejlődési folyamat eredménye, és ma is folyamatosan változik.

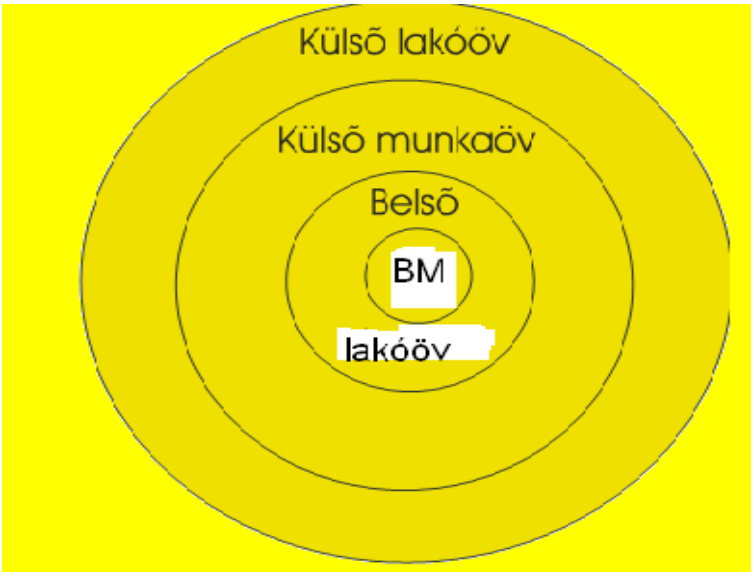

A nagyvárosokban egymástól eltérő szerepű és megjelenésű öveket különíthetünk el.

A **városközpont (city)** ad otthont a hivataloknak, cég- és bankközpontoknak. Ezt **belső munkahelyövnek** (BM) nevezzük. Itt az állandó népesség száma kicsi. Ez Budapesten az V. kerület, a kiskörút által határolt városrész, illetve a Vár területén található

Ezt körbeveszi a **belső lakóöv**. A többemeletes, sűrűn épült bérházak jellemzik, a világ nagyvárosaiban a leromlás, **slumosodás** figyelhető meg itt, mert a tehetősebb családok kiköltöznek a kertvárosokba. A folyamat megállítására **tömbrehabilitációs** projektek valósultak meg, íígy pl. a londoni Dokknegyedben vagy Budapesten a VIII., IX., XIII. kerületekben. Fővárosunkban ilyen terület a Nagykörút mentén terül el.

A **külső munkahelyöv** valamikor a város külső részén nagy helyigényű üzemeknek, pályaudvaroknak az építésével jött létre. Ehhez kapcsolódtak a munkásoknak otthont adó lakótelepek. Ilyen Budapesten Kőbánya, Csepel, Kelenföld. A tönkrement ipari üzemek helyén barnamezős beruházásokkal kulturális létesítmények (Millenáris Park) vagy lakóparkok jöttek létre.

A **külső lakóövre** a **családi házas** beépítés jellemző, de Budapesten ebbe nagy **szocialista lakótelepek** ékelődnek be (Újpalota, Káposztásmegyer, Békásmegyer, Gazdagrét). Itt jött létre az újabb lakóparkok többsége is.

A nagy forgalmú kivezető utak mentén **bevásárlóközpontok**, logisztikai bázisok alakultak ki zöldmezős beruházásokként. Ezek a központi városon kívül már az agglomerációs településeket is szolgálják.

A városok fejlődése, a népesség mozgása

Szuburbanizáció: A nagyvárosokból sokan az elővárosokba költöznek, elővárosodás.
Okai:

a) Zsúfoltság
b) Lakókörnyezet leromlása
c) Környezetszennyezés
d) Romló közbiztonság

- USA: 1930-as évektől
- Nyugat-Európa: 1950-60-as évektől
- Magyarország: utóbbi 10-15 évben

A nagyvárosok körül létrejönnek az **agglomerációk**, bennük sajátos szerepkörű településekkel, mint az **alvótelepülések** (lakófunkció, pl. Érd) és a **bolygóvárosok** (ipari, tehermentesítő funkció pl. Vác).

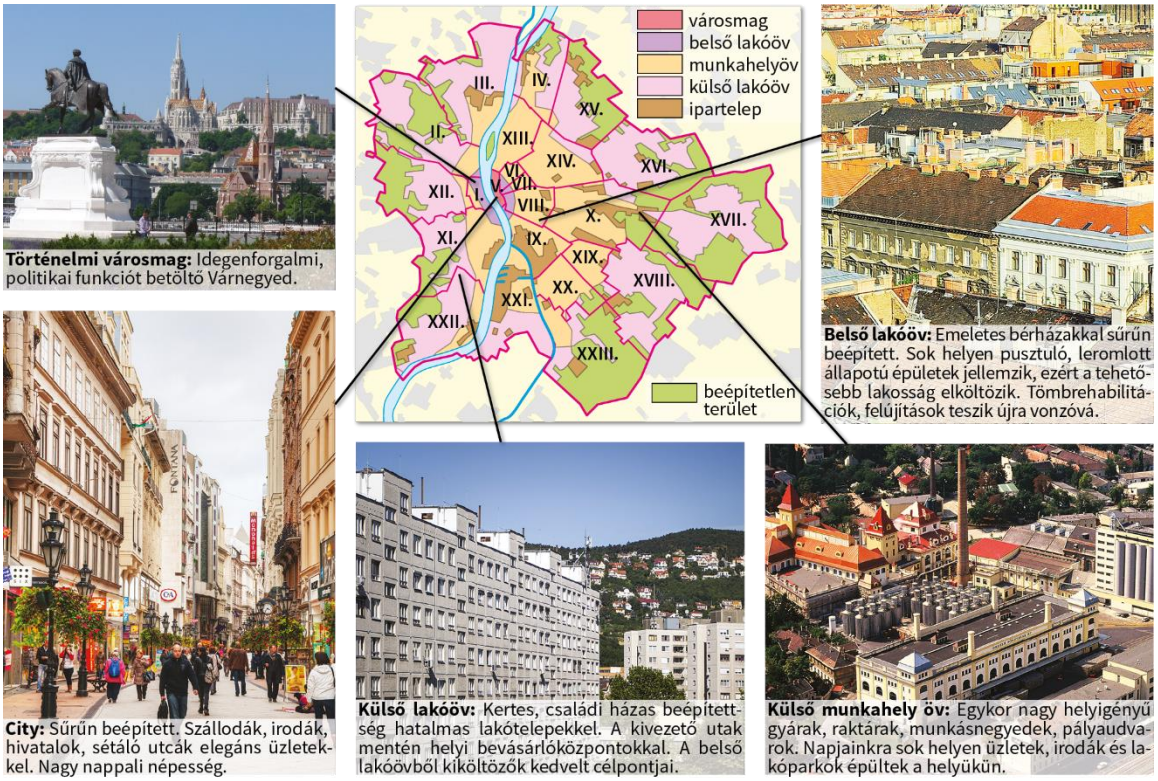

Budapest városszerkezeti övei *(forrás: https://www.nkp.hu/tankonyv/foldrajz_10/)*

A falusi térségekbe történő kiköltözést hívjuk **dezurbanizációnak**, okai az olcsóbb ingatlanárak, a javuló közlekedési és telekommunikációs feltételek, a falvak városiasodása. Ez Nyugat-Európában az 1970-es években, hazánkban az 1990-es évektől zajlott le.

Napjainkban a nagyvárosok lélekszáma ismét nőni kezdett, ezt a visszaköltözési folyamatot hívjuk **reurbanizációnak.** Köszönhető az a belső negyedek rehabilitációjának, felújításának.

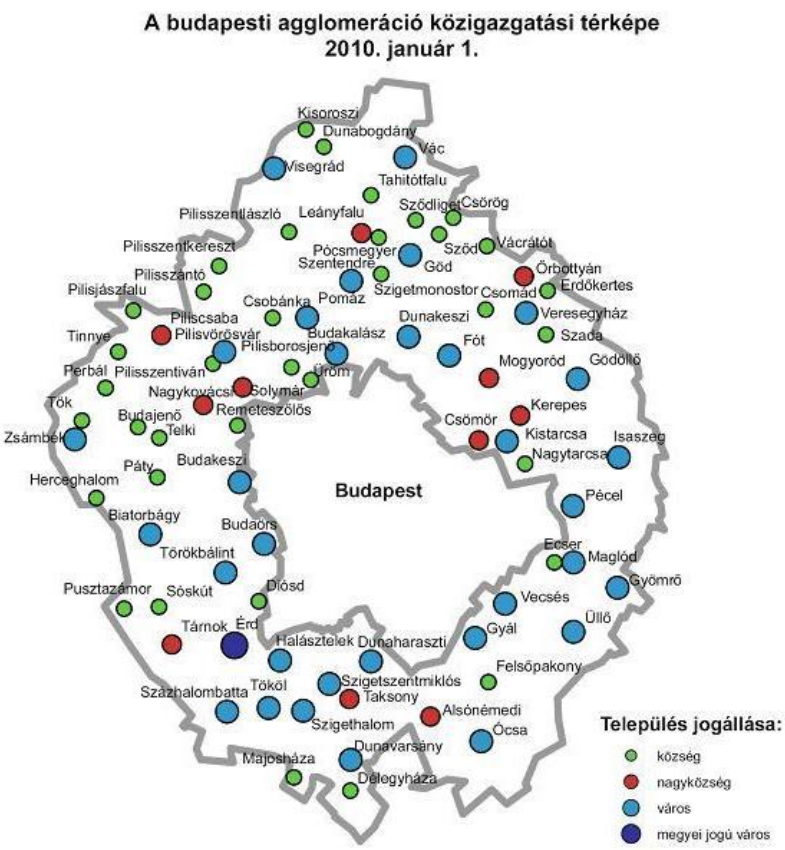

Az **agglomerációk** lehetnek **egyközpontúak** (monocentrikusak) pl. Budapest és **sokközpontúak** (policentrikusak) pl Ruhr-vidék, Balaton menti agglomeráció

Milliós városok agglomerációinak összeolvadásával **mamutvárosok**, megalopoliszok alakulhatnak ki. Ilyenek az USA északkeleti partvidékén **Bostontól Washingtonig** tartó BosWash (700 km, 80 millió lakos) vagy a Nagy-Tavak menték **Chicagótól Pittsurghig** (ChiPitts), illetve **Japánban** Tokió – Nagoja – Oszaka vonalon.

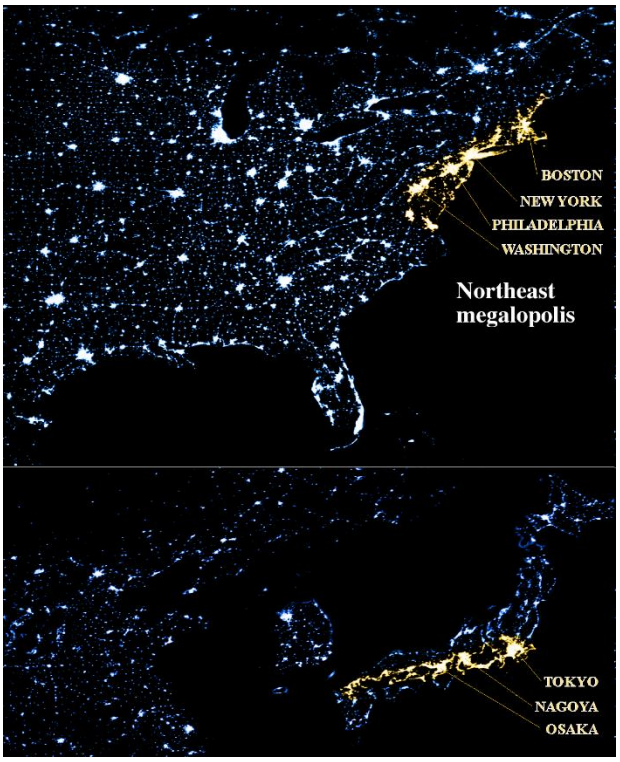

Az urbanizáció következményei

A nagyvárosok magas színvonalú és számos szolgáltatást nyújtanak az ott élőknek és a környező lakosságnak egyaránt. Azokat a szolgáltatásokat, szerepeket, amelyek nemcsak a saját lakosságuknak szólnak, együttesen **központi funkciónak** hívjuk

Az előnyök mellett azonban nem lehet elmenni a hátrányok mellett sem. A **zsúfoltság**, **közlekedési dugók, a zajterhelés, a növekvő légszennyezés, a bűnözés** mind a nagyvárosok problémái.

Hatalmas költségeket emészt fel az **közművek** (ivóvízhálózat, csatorna, villamos hálózat) fenntartása és bővítése, a tömegközlekedés működtetése. Egyre megoldhatatlanabb probléma a **hulladék kezelése és elhelyezése**, és ezen a szelektív hulladékgyűjtés is csak alig enyhít.
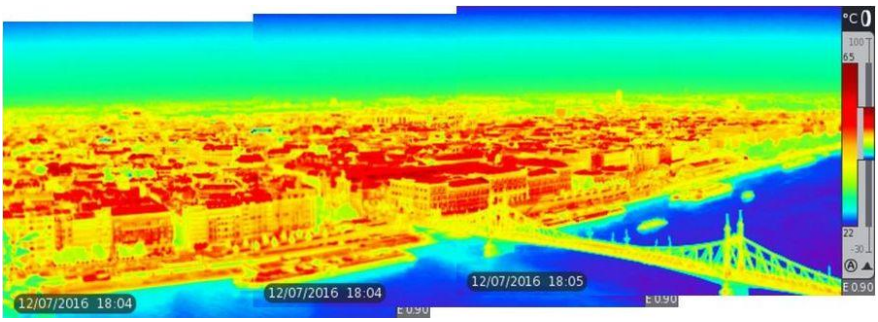
Az életminőséget csökkenti a zöldfelületek csökkenése, a felületek beépítése, leaszfaltozása. Ennek hatására **városi hőszigetek** alakulnak ki, és a városklíma különösen nyáron válik nehezen elviselhetővé.